

Van secularisatie naar emancipatie (2001)

Sieth Delhaas

De Heraut, oktober 2001

In een interview voor een kerkelijke periodiek zei ik vorig jaar toen het over mijn verlies van 'geestelijk onderdak' ging onder andere: 'Sinds ik bij feministische theologie betrokken ben geraakt, is er een ontwortelingsproces op gang gekomen. Dat klinkt misschien negatief, maar wat ontworteld wordt is door levenservaring toe aan afsterven. De vormen laat ik achter, maar de kern neem ik mee. Wat die kern is kan ik niet kort en krachtig samenvatten. Dat waren wij als belijdende christenen wel gewend. Wij hadden een confessie. (...) Hoe het dan wel moet? Ik denk dat we veel meer met lege handen moeten durven staan. Zekerheden zijn er niet. Het zal misschien niet meer zijn dan wat 'vindplaatsen van het goddelijke, hier en daar'.

Ik ben door persoonlijke ontwikkeling, groei, volwassen en zelfstandig worden uit de leer van 'de' kerk gegroeid. Ik ervaar mezelf echter wel als een gelovig mens. De vraag is echter: beschouwen de kerken mensen die 'zich met hart en ziel voor god en mensen inzetten - wat een grote woorden - maar geen heil meer zien in 'de kerk' nog wel als 'gelovigen'? Wat mij bezighoudt is: wat is de plaats van het instituut kerk in de 21^e eeuw gezien in het licht van de geschiedenis? Is dat een vraag die eerst beantwoord moet worden voordat er een antwoord gezocht/geformuleerd kan worden op de vorige vraag?

Secularisatie: een continue proces

Na de val van het Romeinse Rijk in de vijfde eeuw is Europa verbrokkeld. De macht van de kerk die vanaf de vierde eeuw gelijk op ging met keizers die zich tot het christendom bekeerden, boette in. De krachtsinspanningen van keizer Karel de Grote in de achtste en negende eeuw ten spijt, bleef de macht van (vorst en) kerk gering. Pas in de loop van de elfde eeuw vergrootte de kerk heel strategisch haar macht. Tegelijkertijd kwam er maatschappelijk en cultureel van alles in beweging. Bevolkingsaanwas, nieuwe landbouwtechnieken, grotere productie, groei van steden.

In de twaalfde eeuw ontstonden er op allerlei terreinen nieuwe mogelijkheden. Die periode is, achteraf, de Renaissance van de twaalfde eeuw genoemd. Men zegt dat toen de geboorte van de westerse beschaving plaats vond; men noemt deze zelfs de meest creatieve periode uit de westerse christenheid. In die tijd is er, onder andere grote namen, die van de vermaarde abdis Hildegard van Bingen te vinden. Met haar overweldigende schat aan woorden, muziek, visioenen, profetieën en levenswijsheden raakte zij al in haar eeuw mensen in het hart en juist in onze tijd laten mensen zich opnieuw door haar raken.

Middenin en juist door die geweldige uitbarsting van kunst, wetenschap en onderwijs in zuidelijk en midden Europa,

mede beïnvloed door de geestelijke rijkdommen uit de Arabische wereld, verdween de 'christelijke' levenshouding, die stond voor 'verachting van de wereld'. Daarvoor in de plaats ontwikkelde zich een meer aard(s)e gerichtheid.

Er was geen sprake van een geloofscrisis. Wel vormden zich allerlei afgeleide godsdienstige en/of kerkelijke stromingen die de alsmaar toenemende kerkelijke dogma's aan de kaak stelden, ze eenvoudigweg achter zich lieten of een geheel eigen geloofsweg gingen. Het 'ware' gezicht van 'de Kerk' kwam aan het licht in haar vernietigingsstrijd tegen geloofsgroepen als Katharen en Waldenzen. In oostelijk Europa kregen de Bogomilen op de Balkan het hard te verduren onder de vervolging van de Kerk. Zij boden echter voldoende weerstand om zich in Bosnië en Bulgarije te kunnen handhaven.

Secularisering is vanaf die tijd een continue proces geworden. Daartegenover hebben kerken – tot de zestiende eeuw de Rooms-katholieke kerk in haar eentje, daarna in gezelschap van allerlei protestantse kerkgenootschappen -, hun macht gezet. Enerzijds de macht over de 'zielen' van de gelovigen, anderzijds de macht om mensen in hun maatschappelijk bestaan beperkingen op te leggen. Soms verbonden zij zich om hun doel te bereiken met verschillende wereldlijke machten.

Aan het eind van de negentiende eeuw seculariseerden, als gevolg van de toen op gang gekomen industrialisering, de arbeiders. Onder intellectuelen werd dat proces vanaf de Verlichting opnieuw versterkt. Mensen van het middenkader, de doorsnee burgers, hielden het vol in de kerken tot de jaren zestig van de twintigste eeuw. Of begon de secularisering onder hen al in de jaren vijftig tegelijkertijd met de ontzuiling in Nederland? De uitstroom uit de kerken was volop gaande. Deze schijnt nu enigszins tot staan te zijn gekomen.

Misschien werd er aan de top van de kerken net opgelucht adem gehaald toen in mei 2001 de Nederlandse Hervormde kerk de resultaten van een onderzoek publiceerde. Hieruit bleek dat een aanzienlijk deel - in tien jaar zo'n 2.700 vrouwen en mannen – van de voormalige kerkenraadsleden niet meer in de kerk komt na beëindiging van hun ambtstermijn. Deze ambtsdragers gaven als oorzaak van hun kerkverlating aan de heersende cultuur en sfeer binnen de kerkenraden. Een schrikreactie bij de kerkleiding was het gevolg: '... dat nu ook ambtsdragers - de spil van de gemeenschap – weinig heil zien in de kerk, is extra pijnlijk'.

Emancipatie

Het begrip secularisatie heeft meestal een negatieve bijmaak. Van Dale geeft er het woord verwereldlijking voor en in het bijzonder het proces waardoor de voornaamste sectoren van het maatschappelijk leven onttrokken werden aan kerk en geloof. Ik zou willen zeggen **worden**, want dit proces is gaande. En dit laatste sluit aan bij wat de Van Dale vervolgens zegt: het (is) het proces waardoor het geloof betrokken wordt op het leven in de maatschappij en de godsdienst wordt beschouwd als een op het evangelie geïnspireerd maatschappelijk en politiek geëngageerd-zijn met de menselijke problemen. Dit laatste nu is sinds de jaren zestig, in samenhang met allerlei andere emancipatorische ontwikkelingen en bewegingen, gaande in onze Nederlandse samenleving. En de kerken zijn onderdeel van die samenleving evenals alle andere organisaties en instituten.

Ik beperk mij tot ons land omdat het proces hier een eigen karakter kent. Kerkleiding ervaart secularisatie doorgaans als een negatieve beweging. Dat doen ook de op kerkelijke stromingen

georiënteerde politieke partijen of maatschappelijke organisaties, want secularisatie betekent voor hen leden-, dat wil zeggen machtsverlies.

Ik zou voor het al eeuwen durende proces van kerkverlating liever het begrip emancipatie in plaats van secularisatie willen gebruiken. Aan het begin van bovengenoemde periode, toen de kerk haar macht over mensen tot in alle levensgebieden uitbreidde, was er, zoals we uit die tijd leren, een zich meer aarde of aards gericht leven in ontwikkeling. De mensen van wie we weten dat deze meer aardigheid kregen in het leven, behoorden vooral tot degenen die hun gedachten in de vorm van muziek, literaire of poëtische teksten en andere verbeeldingen konden uitdrukken. Deze uitingen werden door de generaties na hen overgenomen en bewaard. Zij maakten zich door hun nieuwe inzichten los uit de hand van de inperkende kerkhiërarchie.

Emanciperen betekent, letterlijk vertaald, : de zoon uit de vaderlijke macht ontslaan; volwassen verklaren. In dit woord zit naast de betekenis van zelfstandig worden ook dat degene die ontslaat een wilsdaad verricht. Hij, in deze betekenis de vader, verklaart zijn zoon volwassen. Deze komt op eigen benen te staan, moet eigen beslissingen nemen, is verantwoordelijk voor de eigen weg die hij denkt te moeten gaan in het (maatschappelijk) leven.

De kerken, zoals wij deze in onze tijd kennen, zijn er niet aan toe gelovigen – vrouwen en mannen – als tot volwassenheid gekomen gelovigen vrij te verklaren uit de door hen bedachte en ingestelde vormen en regels. Zij ‘schrikken’ als hun ambtsdragers niet meer mee willen doen en wegblijven uit de kerk. Als deze ambtsdragers zichzelf willen toegeven dat de sfeer en cultuur in de leidinggevende vergaderingen van de kerk niet overeenkomstig eigen ideeën over en verwachtingen van een christelijke levenshouding zijn. Of de kerkleiding probeert haar macht, die in de rooms-katholieke kerk door haar hiërarchische structuur duidelijker zichtbaar is - maar bij de protestanten is het daarom niet altijd minder -, op de gelovigen los te laten en hen weer tot de orde te roepen. Ouders die aan het einde van de opvoedingstijd hun kinderen op deze manier tegemoet treden, kunnen er zeker van zijn dat zij hun kinderen van zich vervreemden.

Als we het emancipatieproces van gelovigen, dat nu gaande is, plaatsen in de geschiedenis van het christendom dan zou gezegd kunnen worden dat de kerken beland zijn aan het eind van hun opvoedingstijd.

Daarnaast kan ook de vraag worden gesteld, hoeveel gelovigen zelfstandig willen zijn in hun geloven. Hoevelen van hen zelf verantwoordelijkheid willen nemen voor wat en hoe zij willen geloven. De kerk moet van hen in oude sporen blijven gaan en er mag niets veranderen. Er mogen door medegelovigen zelfs geen vragen over het geloof worden gesteld.

Het is mijn taak niet in te gaan op de vraag hoe het dan verder moet met de kerken. Veel kerkverlatenden zijn zelf onzeker in hun verhouding tot de kerk. Moeten zij hopen op betere tijden dat de kerk weer wordt als vanouds? Of dat er een andere geloofsgemeenschap komt? Sommige zich hergroeperende gelovigen lijken daar op uit te zijn of op te wachten.

De weg

De gelovigen die afstand hebben genomen van de kerk hebben, waarschijnlijk of misschien, tegenover andersdenkenden meer de handen vrij om dat te doen wat zij vanuit hun christelijke achtergrond hebben geleerd: gerechtigheid, barmhartigheid, vrede en liefde doen. Ze hoeven niet meer te concurreren, zoals de kerken vaak deden in hun machtspositie. Te lang heerste er in die kringen de overtuiging dat op deze deugden alleen christenen patent hebben. Intussen is er door de eeuwen heen een milieu in onze samenleving ontstaan waarin in elk geval sporen van het goddelijke te vinden zijn waarvan men zegt dat liefde, gerechtigheid, barmhartigheid en vrede kenmerken zijn. De worsteling om deze sporen zichtbaar te houden is wel noodzakelijk in een samenleving waarin oorlog, bikkelhard kapitalisme, mensenverachting en meer van deze ondeugden de overhand lijken te hebben.

Welke plaats gemeenschappen van gelovigen in deze geseclariseerde samenleving zullen of zouden willen innemen ligt open. Geëmancipeerde gelovigen zullen hun weg daarin vinden. En wie weet krijgt het woord kerk in die gemeenschappen een nieuwe inhoud.

De geest van gerechtigheid, barmhartigheid, vrede en liefde werkt door; de tot volwassenheid gekomen gelovigen kunnen haar/hem niet missen. Zij/hij is hun innerlijk richtinggevoel.